

૧૫મુ નાણાપંચ અને ગ્રામ પંચાયત વિકાસ આયોજન અંગે સંક્ષિપ્ત માહિતી

ભારતીય બંધારણ મુજબ પંચાયતને સ્થાનિક સ્વરાજની સંસ્થા તરીકે ગણવામાં આવે છે. બંધારણના ૭૩માં સુધારાએ પંચાયતોને બંધારણીય અધિકાર આપ્યો અને સાથે પોતાના ગામના પ્રશ્નોના ઉકેલ માટે તેને અનુરૂપ ગામ વિકાસના આયોજનની સત્તા પણ આપી. ૧૯૮૨માં ૭૩માં સુધારા પછી કેન્દ્રિય નાણાંપંચોએ પંચાયતોને કેન્દ્રની કરવેરાની આવકમાંથી અનુદાન તરીકે નાણાં ફાળવવાનું નક્કી કર્યું. ત્યારબાદ નવમા નાણાંપંચથી આ રકમ કેન્દ્ર થી રાજ્ય સરકાર પાસે આવે છે અને રાજ્ય સરકાર તે રકમ પંચાયતોને અનુદાન તરીકે આપે છે. ભારતીય બંધારણીય કલમની ૨૪૩-જી ની વ્યવસ્થા મુજબ ૧૧મી સૂચિમાં સૂચવેલ ૨૯ વિષયો પર દરેક ગ્રામ પંચાયત સામાજિક ન્યાય અને આર્થિક વિકાસના કામોનું કામોને સમાવીને લોકસહભાગીતાથી આયોજન કરવાનું રહે છે.

વર્ષ ૨૦૧૩થી ભારતમાં ૧૪માં નાણાંપંચની રચના બાદ રાજ્યને, વર્ષ ૨૦૧૧ની વસ્તી, તેનો ભૌગોલિક વિસ્તાર, રાજ્યની આવક મર્યાદાને ધ્યાને રાખી અનુદાન આપવાની ભલામણો કરી અને સાથે પંચાયતો દ્વારા આ અનુદાન હેઠળ કરવાના કામોને પણ વિસ્તૃતિ આપવામાં આવ્યા. જેમાં આયોજન કરેલ કામોના અમલ માટે થનાર નાણાકીય કામો માટે કેન્દ્ર, રાજ્ય અને પંચાયતોની વિવિધ યોજના તેમજ ગ્રામ પંચાયતના સ્વભંડોળ અને વિવિધ સંશાધનો સાથે જોડાણ દ્વારા સામાજિક ન્યાય અને આર્થિક વિકાસના કામો પાર પડવાનું હોય છે.

૧૫માં નાણાંપંચ અંતર્ગત ગ્રામ પંચાયતના નાણાભંડોળ અંગે મહત્વના પાસાઓ:

કેન્દ્ર સરકાર દ્વારા ૧૫મું નાણાંપંચ એપ્રિલ ૨૦૨૦થી અમલ કરવામાં આવ્યું છે. જેમાં પંચાયતોમાં વર્ષ ૨૦૨૦-૨૧ માટેની ગ્રામ પંચાયત વિકાસ આયોજનની પ્રક્રિયા પણ અમલ બની છે. આ અમલ કરવામાં આવેલ ૧૫મું નાણાકીય ભંડોળ કેન્દ્ર અને રાજ્ય સરકારની જોગવાઈ સાથે ૧૪માં નાણાંપંચ કરતા સરખામણીમાં તફાવત ધરાવે છે. જેથી આ જોગવાઈને ગ્રામ પંચાયતો અને પંચાયતના દરેક સભ્યો ૧૫માં નાણા ભંડોળના ઉપયોગ દ્વારા ગ્રામ વિકાસ આયોજનનું અસરકારક અમલીકરણ વિવિધ યોજનાઓના સંકલન દ્વારા કરાવવા માટે તે અંગે માહિતી ધરાવતા હોય તે મહત્વનું છે.

આ નાણાંપંચની ભલામણો પ્રમાણે કેન્દ્રીય નાણાંપંચ દ્વારા રાજ્યને આ ગ્રાન્ટ ૧) બેઝીક ગ્રાન્ટ (૫૦%) અને ટાઈડ ગ્રાન્ટ (૫૦%) પ્રમાણે મળનાર છે. મળનાર ગ્રાન્ટ પૈકી ૫૦% બેઝીક ગ્રાન્ટનો ઉપયોગ ગ્રામ વિકાસના વિવિધ પાસાઓ માટેની ગ્રામ પંચાયતોની જરૂરિયાતો અને રાજ્ય સરકારના માર્ગદર્શન હેઠળની કામગીરીઓ માટે તથા ૫૦% ટાઈડ ગ્રાન્ટનો ઉપયોગ નક્કી હેતુસર એટલે કે, (૧) સેનીટેશન-સ્વચ્છતા અને ખુલ્લામા શૌચમુક્તિની જાળવણી (૨) પીવાનું પાણી પુરું પાડવું, વરસાદી પાણીના સંગ્રહ અને પાણીના શુદ્ધિકરણ જેવી પાયાની સુવિધાઓ ઉપલબ્ધ કરાવવા માટે રહેશે.

૧૫માં નાણાપંચ અંતર્ગત મહત્વના પાસાઓ:

ક્રમ	વિષય	વિગત
૧.	મળવાપાત્ર ગ્રાન્ટ	૫૦% બેઝીક ગ્રાન્ટ અને ૫૦% ટાઇડ ગ્રાન્ટ
૨.	ગ્રાન્ટની ફાળવણી	જિલ્લાને મળનાર ૧૦૦% ગ્રાંટમાંથી ૭૦% ગ્રામ પંચાયતોને ૨૦% તાલુકા પંચાયતોને ૧૦% જિલ્લા પંચાયતને
૩.	ગ્રાન્ટની વહેંચણી	ગ્રામ પંચાયતોને મળનાર ૭૦% ગ્રાન્ટ પૈકી ૮૦% ગ્રામ પંચાયતની ૨૦૧૧ની વસ્તી મુજબ અને ૧૦% ગામના વિસ્તાર આધારિત તાલુકા પંચાયતોને મળનાર ૨૦% ગ્રાન્ટ પૈકી ૮૦% તાલુકાની ગ્રામ વિસ્તારની ૨૦૧૧ની વસ્તી મુજબ અને ૧૦% તાલુકાના ગ્રામ વિસ્તાર આધારિત જિલ્લા પંચાયતોને મળનાર ૧૦% ગ્રાંટ પૈકી ૮૦% જિલ્લાની ગ્રામ વિસ્તારની ૨૦૧૧ની વસ્તી મુજબ અને ૧૦% જિલ્લાના ગ્રામવિસ્તાર આધારિત
૪.	ગ્રાન્ટનો ઉપયોગ	૫૦% બેઝીક ગ્રાન્ટ પૈકી ગ્રાન્ટનો ઉપયોગ પંચાયતોની જરૂરિયાતો અને રાજ્ય સરકારના માર્ગદર્શન હેઠળની નિશ્ચિત હેતુના કામો માટે ૫૦% ટાઇડ ગ્રાન્ટ પૈકી ૧) સેનીટેશન અને ખુલ્લામા શૌચમુક્તિની જાણવણી ૨) પીવાના પાણી પુરાપાડવા, વરસાદી પાણીના સંગ્રહ અને પાણીના શુદ્ધિકરણના કામો માટે.
૫.	કામોની પસંદગી	<u>ગ્રામ પંચાયત</u> : ગ્રામસભામાં કામોની પસંદગી – અગ્રતાનો નિર્ણય કરતો ઠરાવ કરી તાલુકા વિકાસ અધિકારીશ્રીની બહાલી મેળવવી. <u>તાલુકા પંચાયત</u> : હાથ ધારવાના કામોની પસંદગીનો નિર્ણય કરી જિલ્લા વિકાસ અધિકારીશ્રી ની બહાલી મેળવવી. <u>જિલ્લા પંચાયત</u> : હાથ ધરવાના કામોની પસંદગીનો નિર્ણય કરી વિકાસ કમિશ્નરશ્રીની બહાલી મેળવવી.
૬.	કામોમાં ફેરફાર	આયોજન થયા બાદ જરૂર જણાય તો, ગ્રામસભાની મંજૂરી મેળવી સક્ષમ અધિકારીશ્રીની મંજૂરી મેળવ્યા બાદ જ ફેરફાર કરી શકાશે.
૭.	કામોની રકમ મર્યાદા	ગ્રામ અને તાલુકાના ૫ લાખ થી ઉપરની રકમના કામોની જિલ્લા મોનિટરિંગ કમિટીમાં બહાલી મેળવવાની રહે છે
૮.	કામોની તાંત્રિક મંજૂરી	રાજ્ય સરકાર દ્વારા મળનાર વ્યવસ્થા મુજબ

ક્રમ	વિષય	વિગત
૯.	કામોની વહીવટી મંજૂરી	રાજ્ય સરકાર દ્વારા મળનાર સૂચના મુજબ
૧૦.	કામોના હિસાબ	ગ્રામ, તાલુકા, જિલ્લા પંચાયતના બેંક ખાતામાં જમા કરવી અલગ હિસાબ રાખવાના
૧૧.	ઓડિટ	ઓનલાઇન સ્થાનિક હિસાબ ભંડોળની કચેરી અને ઓડિટર જનરલની કચેરી દ્વારા

ગ્રામપંચાયત વિકાસ આયોજન અને અમલીકરણ માટે પંચાયતોએ ધ્યાનમાં રાખવાની બાબતો:

- ગ્રામ પંચાયતો દ્વારા આયોજન કરેલ કામોમાં સુધારા/ફેરફાર કરવાની જરૂર જણાય તો ગ્રામસભાની મંજૂરી મેળવી સક્ષમ અધિકારીની મંજૂરી મેળવવાની રહેશે.
- આયોજનમાં લેવામાં આવેલા કામો ગ્રામ પંચાયતોના તમામ વિસ્તારોનો સમાવેશ થાય અને આ વિકાસ દ્વારા ગ્રામ પંચાયત સ્વાલંબી બની શકે તે મુજબનું કામ કરવાનું રહેશે.
- વર્ષ 2020-21 માટે આયોજન કરેલ કામોની ઓનલાઇન પોર્ટલમાં એન્ટ્રી કરવાની રહેશે.
- આ નાણાનો ઉપયોગ નાગરિક સેવાની પાયાની જરૂરિયાતો/સવલતો માટે કરવાની રહેશે.
- આ આયોજન અનુસાર નવા, ટકાઉ અને પાકા કામ કરવાના રહેશે. સંબંધિત દરેક દસ્તાવેજોની જાળવણી પંચાયતો એ કરવાની રહેશે અને તેની ગ્રામ પંચાયતોમાં તૈયાર થયેલ મિલકતની નોંધણી પંચાયતના મિલકત રજીસ્ટરમાં કરવાની રહેશે.
- દર ત્રણ માસને અંતે થયેલ ખર્ચનું ઉપયોગિતા સર્ટિફિકેટ (UC) તાલુકા વિકાસ અધિકારી પાસે મંજૂર કરાવવું.
- પંચાયતો દ્વારા આયોજિત કામો જો બીજી યોજનામાં લેવા પાત્ર હોય તો તેમાં સમાવી લેવા.
- આ યોજનાનો અમલ અનુસૂચિ 5 ના વિસ્તારો એટલે કે આદિવાસી વિસ્તારોમાં પણ આ મુજબ થશે.
- આ નાણાનો ઉપયોગ કર્મચારીઓના પગાર-ભથ્થા, સ્ટેશનરી, પ્રવાસ ભથ્થા, આકસ્મિક ખર્ચ કરી શકાશે નહિ

૫૦% ટાઈડ ગ્રાન્ટના ઉપયોગ માટે પંચાયતો દ્વારા આયોજન કરી હાથ ધરી શકાય તેવા કામો:

સેનિટેશન અને ખુલ્લા માં શૌચમુક્તિ ની જાળવણી (કેટેગરી -1)	પીવાના પાણીના કામો (કેટેગરી -2)
જાહેર શૌચાલય, જાહેર મુતરડી	પીવાના પાણી પુરા પાડવા - નળ મારફત વરસાદી પાણીના સંગ્રહ અને પાણી શુદ્ધિકરણ
કમ્પોસ્ટ પીટ, બાયોગેસ અને ઓર્ગેનિક ખાતર	પાણી ના ટાંકા, ધોભી ઘાટ, સ્નાન ઘાટ
વરસાદી પાણી ના નિકાલ માટે ભૂગર્ભ ગટર, એપ્રોચ ગટર નું બાંધકામ	પીવાના પાણી પુરવઠા અને પાણી વ્યવસ્થાપન પ્રણાલી સંચાલન અને જાળવણી,
ગ્રામ પંચાયત/ શાળા / આંગણવાડી માં પુરુષ /સ્ત્રી અલગ અલગ ટોઇલેટ પાણીની સુવિધા સાથે અગ્રતાક્રમે લેવા	બોરવેલ રિચાર્જ , રેઇન વોટર હાર્વેસ્ટિંગ અને જળ સંસ્થાઓનું પુનર્વસન , વોટરશેડ મેનેજમેન્ટ
સ્વચ્છ ભારત મિશનના ધોરણો મુજબ સમુદાય ખાતર ખાડાઓ	ચેકડેમ, જૂના પાણી ના સ્ત્રોતમાં વધારો
જાહેર જગ્યાએ કચરા ની ટોપલી રાખવી. સફાઈ કામદારો માટે સલામતી સમગ્રી (માસ્ક / ગમ્બુટ/ હાથના મોજા અને અન્ય સાધનો)	હેન્ડ પંપ, સ્ટેન્ડ પોસ્ટ, સમ્પ, અવેડો,શાળા/ આંગણવાડી/ દવાખાના/ પશુ દવાખાના સુધી પાણી કનેક્શન
પ્લાસ્ટિક કચરા ને તાલુકા લેવલ ના એકમ સુધી મોકલવાની વ્યવસ્થા	સબમર્શીલ મોટર પંપ
ડોર ટુ ડોર કચરો ભેગો કરવા સાઇકલ / રિક્ષા કે ટ્રાઈસિકલ વસાવવી	પાણીની પરબ, ફ્લો

આ આયોજન તૈયાર કરવા તથા ગ્રામ સભાની બહાલી લેવા ગ્રામ સભા બોલાવી શકાય તેમ ન હોવાથી, ગ્રામ પંચાયત સભા બોલાવી આયોજન અંગે બહાલી લેવાની રહેશે. પ્રવર્તમાન વૈશ્વિક મહામારી કોવિડ-૧૯ ને ધ્યાનમાં લઈ પંચાયત સભા આયોજન અંતર્ગત ભારત સરકાર દ્વારા જાહેર કરેલ માર્ગદર્શિકાનું ચુસ્ત પાણે પલન કરવાનું હોય. ગ્રામ પંચાયતો ગ્રામ પંચાયત વિકસ આયોજન ૧૫માં ભંડોળ ઉપરાંત ગ્રામ પંચાયતના અન્ય નાણાકીય સ્ત્રોતોનો તથા કેન્દ્ર તથા રાજ્ય સરકારની સંકલિત યોજનાઓને સાંકળી GDPDP તૈયાર કરી શકે છે. જેમ કે,

ગ્રામ પંચાયત વિકાસ આયોજનના અમલ માટેના વિવિધ નાણાકીય સ્ત્રોતો

૧.	પંચાયતને સીધા મળી શકે તેવા સ્ત્રોતો	➤ સ્વભંડોળ (વેરા,કર)
		➤ ૧૫મુ નાણાપંચ
		➤ ATVT (આપણો તાલુકો વાઈબ્રન્ટ તાલુકો)
		➤ દાતાઓ દ્વારા મળતું ફંડ
		➤ CSR ફંડ
		➤ MP અને MLA ફંડ
૨.	વિકાસના કામો સાથે સંકલિત કરી શકાય તેવી વિભાગીય યોજનાઓના સ્ત્રોતો	➤ મનરેગા
		➤ સ્વચ્છ ભારત મિશન
		➤ રાષ્ટ્રીય અન્ન સુરક્ષા યોજના (NFSA)
		➤ સામાજિક સુરક્ષાની યોજનાઓ (NSAP)
		➤ NRLM- નેશનલ રૂરલ લાઇવલીહુડ મિશન
		➤ દિન દયાલ ગ્રામીણ કૌશલ્ય યોજના
		➤ પ્રધાનમંત્રી આવાસ યોજના
		➤ રાષ્ટ્રીય કૃષિ વિકાસ યોજના
		➤ સર્વ શિક્ષા અભિયાન
		➤ સંકલિત બાળ વિકાસ યોજના (આંગણવાડી)-ICDS

આ કામોનું આયોજન લોકભાદારીથી થાય અને પંચાયતમા સેવા આપનાર સેવા-કર્મીઓ જેમકે શાળાના શિક્ષકો, આરોગ્ય કર્મી અને નર્સબેન, આંગણવાડીના કાર્યકર, સસ્તા અનાજની દુકાન સંચાલક, મનરેગાના મેટ વગેરે વચ્ચે પંચાયત દ્વારા માસિક સંકલન બેઠકો યોજાય અને આ સેવા અંતર્ગત ગઠિત સમિતિઓ દ્વારા આ કામો અંગે દેખરેખ રખાવામાં આવે તે જરૂરી છે. કેટલીક સમિતિઓ અંતર્ગત આવતી ગ્રાન્ટ જેમકે સંજીવની સમિતિ, શાળા વ્યવસ્થાપન સમિતિ વગેરેનો ઉપયોગ જેતે વિભાગીય જરૂરી કામોમા થાય તે પણ પંચાયત દ્વારા સંકલન અને સમીક્ષા કરી આયોજિત વિકાસ આયોજનને ગ્રામ પંચાયતના સર્વાંગી વિકાસ માટે આગળ ધપાવી શકે છે.

કોવીડ-૧૯ અંતર્ગત દુનિયા અને ભારતમાં ખુબ જ આર્થિક તંગી સર્જાયેલ છે. આ સંદર્ભે દરેક પ્રકારની આર્થિક ઉપાર્જન અને સામાજિક સુરક્ષા ઉભી થાય તે માટે ભારત સરકાર દ્વારા વિવિધ ક્ષેત્રો માટે પેકેજની ઘોષણા કરવામાં આવી છે. આ પેકેજમાં ગ્રામીણ ક્ષેત્ર માટે મહત્વની કામગીરીઓ નીચે મુજબ છે:

ક્ષેત્ર	યોજના અને ફાળવેલ રકમ	કામગીરી
રોજગારી	મનરેગા કાર્યક્રમ અંતર્ગત ૪૦,૦૦૦ કરોડ	<ul style="list-style-type: none"> જે મજુરો સ્થળાંતર કરી પાછા આવ્યા છે તેમને નિયમિત રોજગારી પૂરી પાડવા સિંચાઈ, પીવાના પાણીના લગતા કામોને પ્રાધાન્ય.
	મધમાખી ઉછેર માટે ૫૦૦ કરોડ	<ul style="list-style-type: none"> મધ માટે મધમાખીના ઉછેર દ્વારા ગ્રામીણ ક્ષેત્રમાં રોજગારી વધારો અને મધમાખી ઉછેર, તેની તાલીમ,વેચાણ, વગેરે સુવિધા કરવી. જેમાં મહિલાઓની આગેવાની સાથે મધમાખી ફાર્મ ઉભા થાય અને ગુણવત્તાસભર મધ ઉત્પાદન કરવું.
ખેતી	ખેતી લગતી લોન માટે નાબાઈ અંતર્ગત ૩૦,૦૦૦ કરોડ	<ul style="list-style-type: none"> નાબાઈ દ્વારા આપવામાં આવતી પાક સંબંધિત લોનમાં ૩૦,૦૦૦ કરોડ ઉમેરવામાં આવ્યા. જેમાં નાનાઅને સીમાંત ખેડૂતોને ધ્યાનમાં લેવામાં આવશે.
	ખેતીના બાંધકામ ફંડ અને ફાર્મ-ગેટ બાંધકામ માટે ૧ લાખ કરોડ	<ul style="list-style-type: none"> ખેડૂતોને પાક ઉત્પાદનથી લઈ વેચાણને લગતા કામ ઉપરાંત નાના ગાળાના ખેતી લોન અને લાંબા ગાળાના રોકાણ ઉપર ધ્યાન આપવામાં આવેલ છે.
	ટોપ ટુ ટોટલ સ્કીમ અંતર્ગત ૫૦૦ કરોડ	<ul style="list-style-type: none"> શાકભાજી અને ફાળો તથા બટાકા,ડુંગળી, જેવા પેદાશો માટે ખેડૂતોને પેદાશના સ્થળથી વેચાણ સુધીના સ્થળ સુધી વાહનવ્યવહાર ૫૦% સબસીડી, કોલ્ડ સ્ટોરેજોમાં ૫૦% સબસીડી
	ખેડૂતોને મનપસંદ બજારમાં વેચાણ	<ul style="list-style-type: none"> ઉત્પાદન વેચાણ માટે ખેડૂતો સ્થાનિક બજાર, જીલ્લા,કે રાજ્યમાં જ નહીં પરંતુ સમગ્ર ભારતના બજારમાં ઉત્પાદનને વેચાણ માટે મૂકી શકાશે.
	ઔષધીય ઉછેર-૪૦૦૦ કરોડ	<ul style="list-style-type: none"> ૨ વર્ષ માટે ઔષધીય છોડ ઉછેર માટે ૧૦ લાખ હેક્ટરમાં છોડ ઉછેર માટે સહાય કરવામાં આવશે.
પશુપાલન	પશુઓને ૧૦૦% રસીકરણ અને રોગ મુક્ત કરવા	<ul style="list-style-type: none"> રાષ્ટ્રીય પશુ બીમારી નિયંત્રણ પ્રોગ્રામ દ્વારા ગાય,ભેસ, ઘેટા,બકરા, ભૂંડ, જેવા ૫૩ કરોડ પશુઓને ૧૦૦% રસીકરણ દ્વારા રોગ મુક્ત કરવામાં આવશે.

વિકાસ શિક્ષણ સંગઠન

216, આઝાદ સોસાયટી, અમદાવાદ-380 015. ગુજરાત | ફોન: 91-79-26746145/ 26733296

ઈ-મેલ: psu_unnati@unnati.org | વેબસાઈટ: www.unnati.org